

Iz istorije ratne veštine

Pogledi Makijavelija na veštinu ratovanja

Pukovnik dr *RISTO DAMJANOVSKI* i prof. dr *NAUME GRIZO*

Rad predstavlja relativno iscrpan prikaz Makijavelijevih pogleda na veštinu ratovanja, koje je ovaj kontroverzni renesansni pisac izložio u svojim delima: *Umijeće ratovanja*, *Rasprave o prvoj dekadi Tita Livija*, *Vladar* i *Firentinske povijesti*. Pored toga, autori su komentarisali Makijavelijeve stavove i ocene o vojnoj organizaciji, naoružanju i ratnoj veštini.

Makijavelijeva razmatranja o najamničkoj i narodnoj vojsci, pešadiji, konjici, inženjeriji i artiljeriji, disciplini i hrabrosti, odbrani i napadu, osvetljena su, sa jedne strane antičkim uzorima kojima je Makijaveli bio opsednut, a s druge strane njegovim nastojanjem da prevlada slabosti najamničke vojske stvaranjem narodne, na osnovu jednake vojne obaveze za sve građane. U tom nastojanju on je išao daleko ispred svog vremena, mada je zanemario realne uslove koji su ga onemogućavali.

Autori ukazuju na slična gledišta Makijavelija i Klauzevica, čak smatraju da je Klauzevic kod Makijavelija našao ideju za »veliku bitku kao glavno rešenje« i pretpostavku prema kojoj se Makijaveli smatra pristalicom ili zagovornikom strategije obaranja (uništenja).

U našoj vojnoj literaturi, posebno u časopisima, pisano je veoma malo i fragmentarno o znamenitim vojnim teoretičarima i misliocima ranijih epoha. Gotovo da i ne pamtimo tekstove u kojima se, makar i informativno, činio pokušaj analiziranja evolucije teorije i prakse ratne veštine starog i srednjeg veka, pa čak i novog, a ukoliko je neko to i pokušavao – nije se išlo dalje od XIX veka, Napoleona i Klauzevica. Tu je traženo uporište manje-više za sve istorijske opservacije, bilo da se govorilo o strategiji i taktici, bilo da se analizirao fenomen vojne organizacije. O tome šta se zbivalo u proteklih dvadeset i više vekova, i kojim je sve zapretenim putevima morala da se probije čovekova misao kroz vrletne staze prohujalih epoha – pisano je tek

usput. Gubila se iz vida elementarna istina da istorija ne počinje s nama, i da budućnost možemo spoznati jedino ako dobro poznajemo prošlost i razumemo sadašnjost.

Polazeći upravo od tog saznanja, Redakcija časopisa »Vojno delo« odlučila je da otvori novu rubriku »Iz istorije ratne veštine«, u kojoj će, s vremena na vreme, objavljivati i priloge sa ovom tematikom. Prvi od njih, koji publikujemo u ovom broju, govori o Makijavelijevim pogledima na ratnu veštinu.

O Nikolu MAKIJAVELIJU (*MICHIARELLI Niccolo*), firentinskom državniku i piscu (1469–1527), zna se najviše po njegovom delu *Vladar (Il Principe)*, u kojem je ovekovečio okrutnog tiranina Čezara Bordžiju, u čijoj je diktatorskoj vlasti, samovolji i odsustvu skrupula video jedine attribute potrebne vladaru za ostvarenje jake centralne vlasti i očuvanje nacionalnog integriteta. Tako je vremenom nastao i pejorativni izraz *makijavelizam*, kojim je označavan skup nečasnih i prljavih metoda kojima se neko služi u pokušajima da ostvari svoje ciljeve.

Time je Makijaveliju i istorijskoj istini učinjena velika nepravda. Nikolo Makijaveli je bio sve pre nego tiranin i podao čovek – njegova biografija to najbolje potvrđuje. Sa nepunih 29 godina (1498) postaje sekretar tzv. Druge kancelarije (vlade) firentinske republike, u čijoj su nadležnosti bili i vojni i diplomatski poslovi.¹ Na toj funkciji, a posle bezuspešne borbe protiv kondotijera, došao je do zaključka da se Republika ne može više oslanjati isključivo na najamnike, već jedino na vlastite podanike i jedinice obrazovane od takvog sastava, pa po odobrenju vlade formira miliciju od oko 20.000 ljudi.² Povratkom na vlast porodice Mediči (1512. godine) pada u nemilost i povlači se na selo gde ostaje do smrti (1527). Tu se posvećuje pisanju i objavljuje nekoliko studija – zbog kojih je i ušao u istoriju.

¹ Firentinska republika je postojala skoro četiri veka – od 1115. do 1530. godine. Nazvana je po Firenci, najvećem i najuticajnijem gradu pokrajine Toskane.

² Kondotijeri – naziv za vođe italijanskih najamničkih kompanija u XIV, XV i XVI v. Specifičan je bio njihov odnos prema kompaniji kojoj su na čelu; to je preduzimač koji okuplja oko sebe vojnike radi sopstvenog interesa, moći i slave. Najčešće su bili feudalci, iako ih je bilo i iz redova plebejaca. U oba slučaja biraju svoje vojnike, disciplinuju ih i plaćaju, a sami za svoj račun sklapaju ugovore sa poslodavcem – gradskim većem, crkvenim prelatom, kneževima. Da bi došli do para, neprekidno podstiču i izazivaju ratove, a kadgod mogu nastoje i da se nametnu onome ko ih plaća – Vojna enciklopedija, t. IV, str. 513.

*

Opus Nikola Makijavelija čine tri dela: Umijeće ratovanja (*Dell' Arte della guerra*), Rasprava o prvoj dekadi Tita Livija (*Discorsi sopra la prima decade di Tito Livio*) i Vladar (*Il Principe*). Od nešto manjeg značaja su njegove Fiorentinske povijesti. Sva pomenuta dela su prevedena na naš jezik i objavljena 1985. godine u Zagrebu, u izdavačkoj kući »Globus«, ali se o Makijavelijevom učenju pisalo i na drugim mestima: u *Izabranim vojnim delima* Fridriha Engelsa, u *Vojnoj istoriji* Petra Tomca, u *Razinovoj Istoriji ratne veštine*, Erlovoj studiji *Tvorci moderne strategije* i dr. U bibliografiji tekstova o Makijaveliju na jezicima južnoslovenskih naroda, koju je objavio »Globus«, naveden je samo jedan članak koji govori o njegovim pogledima na vojnu problematiku: Makijavelijevi strategijski principi, koje je još davne 1898. godine štampao N. Vulić u časopisu »Delo«. Nismo sigurni da je ta informacija tačna i pouzdana, ali čak i ako je ne prihvatimo – teško možemo navesti veći broj autentičnih izvora.

O RATNOJ VEŠTINI – UMEĆU RATOVANJA

Makijavelijevo delo O ratnoj veštini (*Libro dell' arte della guerra*) objavljeno je u Firenci 1519. godine. Kasnije je nazvano *I sette libri dell' arte della guerra*, jer je tako i podeljeno – u 7 knjiga. Prva govori o regrutaciji, druga – o naoružanju i egzerciru pešadije, treća i četvrta – o borbenom poretku i izvođenju bitke, peta – o maršu i obezbeđenju, šesta – o logorovanju i izviđanju, i sedma – o fortifikaciji i tvrđavskom ratu. Delo je pisano u formi razgovora koji se vodi između Fabricija Kolone, istaknutog italijanskog kondotijera, i nekoliko pripadnika firentinske aristokratske omladine. Tumač Makijavelijevih misli je kondotijer Fabricio, znači predstavnik onog tipa vojne organizacije koji autor izlaže najoštrijoj kritici. Još jedan dokaz njegove dihotomije.

Već u prvoj knjizi Makijaveli izlaže ideju o regrutaciji ili opštoj vojnoj obavezi, koja će početi da se realizira tek tri stoleća kasnije (krajem XVIII veka). Zamisao, očigledno, nije nastala samo u kabinetu. Kao kancelar Firenze, Makijaveli uvodi vojnu obavezu za sve stanovnike zemljoradnič-

kih regija Firentinske republike od 18. do 30. godine starosti, ali iz nje isključuje građane Firenze, jer oni na to nisu bili spremni. Polovično zamišljena, izvan postojećih društvenih i klasnih okvira, reforma je bila osuđena na brzu propast – što se ubrzo i dogodilo. To ga, međutim, nije sprečilo da i dalje uporno zagovara misao kako se po svaku cenu treba osloboditi najamničkih armija. Nemoguće je, piše Makijaveli, da vojnu službu dobro obavljaju oni koji žele da od nje u svakom trenutku imaju materijalne koristi i u kojoj im pogoduje da se ponašaju grabežljivo, lukavo i nasilnički. Na žalost, ljudi kojima je vojska zanat – ne mogu ni biti drukčijeg kova. Pri tome ima u vidu kondotijere, ali i druge najamničke vojske svog vremena, prema kojima je izrazito kritičan i skeptik. Za njega su one simbol nasilništva, ubistava, krađa i pustolovina, što nije daleko od istine, ali to, ipak, nije sva istina. Kao da nije znao da feudalni sistem i najamništvo idu jedno s drugim, i da su najamničke kompanije preplavile sve evropske države preko četiri stoleća.³

Ako je tako, primetio je na to jedan od Fabricijevih sagovornika, kako je bilo moguće ostvariti blistave vojničke podvige kakve su postizale rimske vojskovođe sa profesionalnim armijama? Ne dovodi li to u sumnju njegovu tezu o nepouzdanosti sistema najamništva, a pogotovo o njegovom svođenju na »mračne strane« kompanija kondotijera. Makijaveli i tu ima odgovor: od velikog broja rimskih vojskovođa samo oni hrabri, talentovani i strogi mogli su da uspešno upravljaju i komanduju plaćeničkom vojskom. A da ni Rimu to nije bilo lako – dokaz su pretorijanci.⁴ Pretorijansku opasnost vidi i u svojoj epohi: »Nema opasnije pešadije od one koja vodi rat kao da se bavi svojim zanaatom, jer si prisiljen ili da stalno ratuješ ili da je stalno plaćaš, ili će ti oduzeti kraljevinu«.

U tim okvirima govori i o regrutovanju, odnosno o načinu izbora »najboljeg vojničkog materijala«. Oспорava Aristotelovu misao o tome kako na vojničke vrline najdirektnije utiču faktori geografske sredine, pa u tom kontek-

³ Detaljnije o tome – *Vojna enciklopedija*, t. VI, str. 686; P. Tomac, *Vojna istorija*, str. 526, Beograd, 1959.

⁴ Pretorijanci – pripadnici lične garde vojskovođa i vladara u starom Rimu. Kao disciplinovani i dobro organizovana vojna formacija (car Avgust je imao npr. 9 kohorti pretorijanaca po 1000 ljudi), činili su jedan od glavnih oslonaca vlasti, pa su zbog toga imali i izuzetne privilegije. Njihov politički i vojnički uticaj je vremenom sve više jačao, postali su opasnost za carsku vlast i imali odlučujući uticaj na izbor novih careva. Krajem II veka kohorte pretorijanaca konačno raspuša rimski vladar Septimije Sever.

stu kaže: »Postoje mnogi primeri koji pokazuju da se u svakoj zemlji mogu stvoriti dobri vojnici upornom, dugotrajnom i sistematskom vežbom. Gde nema prirodnih uslova – pomažu vežba i veština«, što je očigledno. Interesantno je da seljake smatra onom socijalnom kategorijom iz koje je moguće regrutovati najbolje vojnike s obzirom na njihov mukotrpni i naporni život koji ih čini otpornim na sve teškoće. Na prigovor da je vojska sastavljena od građana nevešta i da se jedino silom može naterati na ratovanje, Makijaveli odgovara eklektički: građani stiču smelost i sigurnost naoružanjem, vežbom i naređenjima. »Uvijek će biti nužno da sila bude pomiješana sa voljom, tako da se iz toga ne može izroditi nezadovoljstvo koje bi dovelo do loših posljedica«. Objašnjavajući svoj kratkotrajni eksperiment sa građanskom regularnom milicijom, koji je završen neuspехom, jetko odgovara svojim oponentima: ne može se stvoriti takva vojska od koje se očekuje da nikada ne bude poražena.

Metode regrutovanja, koje su primenjivane u starom Rimu, pokušava da transponuje i u svoju epohu. Smatra da regrutacijom treba obuhvatiti što veći broj ljudi, ali uz užu selekciju. U vojsku bi se uzimali mlađi od 17 do 40 godina, a ako postoji stalni sastav – onda samo sedamnaestogodišnjaci. Zaključuje da čak i najmalobrojnija vojska, koju stalno plaćaju jedna republika ili vladar, državnu blagajnu vremenom dovodi pred nerešive teškoće. Da bi otklonio opasnost od vojnih udara, preporučuje »da onaj koji je rodom iz jednog mjesta ne bude nadređen ljudima odatle, nego da bude vođa u onim krajevima s kojima nije nimalo prirodno povezan«. Stalna vlast nad istim ljudima stvara međusobnu povezanost i može se lako okrenuti protiv vladara. Očigledno je inspirisan principom rotacije, koji je primenjivan u republikanskom Rimu (konzuli) i u političkom sistemu Firence.

Naoružanje narodne vojske stalnog sastava – tema je druge knjige. Kao i na prethodnim stranicama, i ovde je Makijaveli zarobljenik starih rimskih uzora. Njegovo divljenje rimskoj vojnoj veštini poprima čak obeležje kulta, bez imali kritičnosti. Iako živi i piše u 16. veku, kada je vojna veština bila na pragu značajnih tehničkih inovacija, za njega su Rimljani najbolje naoružana vojska svih vremena. U odnosu prema vatrenom oružju čak je i konzervativan, što začuđuje više nego mnogo šta drugo. Kondotijer Fabricio

upoređuje npr. strelce svog vremena sa nekadašnjom praćkom i samostrelom, ali odmah izvlači i pravilan zaključak o odlučujućoj ulozi pešadije u ratovima svog doba. Po njegovim rečima, stari Rimljani su mogli nadjačati i pešake i konjanike, a vojske nemačkih država, uključujući i Švajcarce, mogu samo konjanike, jer je borbena vrednost rimskih legija i kohorti višestruko iznad kvaliteta najamničkih armija njegove epohe. U tim relacijama procenjuje i vrednost konjice. Njena uloga je drugostepena u poređenju sa pešadijom, ali i tu kao da ne želi da vidi suprotne primere – poraze rimskih legija u sukobima sa konjicom partskih naroda.⁵

Na sličan način tretira i artiljeriju. Ne razume njenu ulogu niti shvata njenu funkciju u boju i borbi. Ona je za njega novotarija čiju pravu vrednost još niko nije dokazao. Zarobljenik klasične škole antičkog Rima verovatno nije ni mogao drukčije da razmišlja. Kada je jedan od sagovornika primetio kako je jedino artiljerija u stanju da »razbija strojeve i savlada svako oružje«, kondotijer Fabricio (tj. Makijaveli) pokušao je da mu suprotstavi nove argumente: 1. artiljeriju treba odmah napasti jer ona nema vremena da ispali drugi plotun; 2. dim od topovske paljbe zastire vidik, što isključuje mogućnost kontrole pogodaka. »Čim artiljeriju malo podigneš, kaže Fabricio, ona puca iznad glava pešaka, a ako je spustiš – puca u zemlju«. Zato je najbolja i najkorisnija laka artiljerija, jer u kombinaciji sa musketama daje najbolje rezultate.

Takav način razmišljanja vidljiv je i na sledećim stranicama kada razmatra kompleks tema iz domena ratne veštine: pokušava da spoji staro i novo, robovlasničku vojnu organizaciju rimske epohe i želje mlade buržoazije svog vremena, koja je bila zainteresovana za jačanje vojne moći države. To je naročito vidljivo u preostala četiri odeljka (knjige) u kojima tretira borbeni poredak i način izvođenja bitke. Neke od opservacija iz ovog domena zaslužuju i da se posebno pomenu. O *težištu*: dobre vojskovođe ne suprotstavljaju neprijatelju svoje najjače, već najslabije oružje; najjače angažuju na najslabije neprijatelje. – *Borba kao sukob* dveju antagonističkih *volja*: Makijaveli odbacuje senti-

⁵ Parti – polunomadski ratnički narod, čija se država prostirala na južnim obalama Kaspijskog mora, teritoriji današnjeg Iraka i Irana. Vojske Rimske imperije vodile su sedam bezuspešnih ratova protiv Parta od 54. godine pre n.e. do 218. godine n.e. U ratovima sa nadmoćnijim neprijateljem, Parti su primenjivali partizansku taktiku. Glavninu vojske činila je laka i teška konjica.

mentalni etos koji je viteštvo pokušavalo da nametne ratu, i umesto toga proklamuje načelo bespoštednog sukoba dveju međusobno suprotstavljenih volja, koje ne žele da ustuknu pred protivnikom bez obzira na sredstva kojima se on služi. – O *nadmoćnosti*: vojskovođa nikada ne treba da se bori ako nema određena preimućstva, a pod njima podrazumeva: zemljište, borbeni poredak (postroj) i oružje. Ako izbegava bitke donosi siguran poraz »uvek se valja boriti, čak i kada nisi u prednosti, jer je mnogo bolje okušati sreću tamo gde ona može da ti posluži, nego bez pokušaja proceniti kako je propust neizbežan«. – O *moralu* i patriotizmu Makijaveli govori, pre svega, sa stanovišta motivacionih podsticaja za borbu. Moralni činioци treba da deluju pozitivno na »osećanja i duh vojnika, ograđujući ih od niskih i koristoljubivih interesa koje vojnički poziv tog vremena nosi«. Ne zaboravlja, pri tome, da kaže kako i nagon za samoodržavanjem povećava istrajnost onda kada je ona najpotrebnija. U te okvire ugrađuje i misli o patriotizmu, svestan da ova moralna kategorija dobija na značaju u uslovima opšte razjedinjenosti i haotičnog partikularizma srednjeg veka: »Ljubav za domovinu je prirodna. Potrebe mogu biti mnoge, ali ona koja te goni da pobediš ili pogineš jeste najjača«.

Čitajući dalje – petu, šestu i sedmu knjigu – čini se da Makijaveli ne propušta gotovo nijednu značajniju temu iz domena ratne veštine. U *petoj* – govori o maršu i marševskom obezbeđenju (preporučuje karu – *agmen quadratum* kao najpogodniji oblik formacije koji garantuje maksimalnu sigurnost), metodama komandovanja, upotrebi inženjerskih jedinica, snabdevanju, forsiranju reke i zasedama; predmet *šeste* knjige je splet različitih tema: od logorovanja, preko discipline, do primene ratnih lukavstava i upotrebe jedinica u različitim vremenskim uslovima, a *sedme* – tvrđavski rat i upotreba artiljerije. Polaznu osnovu svega čine iskustva i pouke antičkog sveta, u prvom redu Rimske imperije. Do koje mere apsolutizira ta iskustva, potvrđuje i sledeći sud kondotijera Fabricija: »Velim vam, ponovo, da su stari u svemu postupali bolje i mudrije od nas, pa ako u drugim područjima i grešimo tu i tamo – u ratu grešimo u svemu«.

Pri kraju razgovora, izložena su i neka opšta pravila ratovanja. Izdajamo samo ona koja, čini se, najreljefnije ilustruju Makijavelijev način razmišljanja o ratnoj veštini:

- priroda rađa malo smelih ljudi; mnogo više ih stvaraju vežba i veština;
- disciplina može u ratu više od žestine;
- više vredi vrlina nego broj vojnika, a ponekad više položaj (zemljište) nego vrlina;
- ljudi, oružje, hleb i novac su snaga rata; važniji su ljudi i oružje, jer će oni naći i novac i hleb.

Ogorčen na vladajuću klasu rascepanih italijanskih državnica što ništa ne pokušava da bi povratila slavu stare epohe, Makijaveli se obara – kao malo koji pisac tog vremena – na njen moralni razvrat i korumpiranost. Neki od ovih sudova sveže deluju i danas: »Naši su italijanski vladari mislili... da je za vladara dovoljno ako smisli prevaru, okiti se dragim kamenjem i zlatom, spava u većem sjaju od ostalih, poseduje mnoge luksuzne stvari, ako je škrt i ohol prema potčinjenim, ako dodeljuje činove milošću, prezire dobar put koji im je neko pokazao...« Makijaveli očito sanja o staroj slavi rimske epohe, hteo bi da vaskrsne njenu ratnu veštinu i vojnu organizaciju, ali je sve uzalud – njegovi saveti padaju na neplodno tlo. Stoga, rezignirano zaključuje kako mu je suđeno da radi na poslu koji neće završiti: »Ja se tužim na prirodu, a ne bih smeo: ili nije trebala dopustiti da sve ovo spoznam ili mi je trebala dati mogućnost da to mogu i ostvariti«.

RASPRAVA O PRVOJ DEKADI TITA LIVIJA

Za razliku od prethodnog dela, Makijaveli u ovoj knjizi razmatra šire probleme rata i vojne organizacije, zaokružujući na neki način svoj intelektualni pogled na celinu ove materije. Izdvajamo samo ona mesta koja imaju trajniji značaj i širu vrednost.

1. Meta svih njegovih napada su plaćeničke vojske, jer ih na okupu drži jedino materijalni interes. Nemoguće je, piše Makijaveli, očekivati od takvih ljudi da za tako malu protivvrednost založe svoje živote i krv. Vojske koje nemaju ljubavi za ono za šta se bore i koje se ne bore za ostvarenje plemenitog cilja nikada neće postati toliko jake i do te mere ispunjene vrlinom da bi odobile neprijatelju. A kako tu ljubav i tu volju mogu imati i osetiti samo tvoji podanici, želiš li imati državu i želiš li održati republiku –

naoružaj svoje podanike kao što su to učinili svi koji su sa vojskom postizali velike uspehe.

2. Makijaveli razlikuje dve vrste ratova. U prvu grupu ubraja one ratove u kojima se pobednik zadovoljava time što pobeđenog drži u pokornosti, ali ga pušta da živi prema svojim zakonima, u svojim kućama i na vlastitom imanju. Za razliku od ovih, posebnu vrstu ratova čine oni koji imaju za posledicu seobe naroda većih ili manjih razmera, odnosno takve migracije stanovništva koje je na to prisiljeno glađu i ratom, i koje traži novu zemlju. To je trajniji oblik pokoravanja, klasičan primer za to je vladavina Turaka nad Grčkom. Zanimljiva je njegova opservacija na ovu temu: »Kada živiš na samom mestu – vidiš kako nastaju neredi, pa ih lako možeš ugušiti. Živiš li daleko, za njih saznaš tek pošto su se razmahali, a onda leka nema«.

3. Makijaveli je bio pristalica shvatanja da rat mora biti »kratak i žestok«. Razlozi za to su dvostruki: štede se životi i manje se rasipaju ekonomska dobra (potencijali). Tu misao elaborira na više mesta, a u Firentinskim povestima čak i eksplicitno: glavni cilj rata je da se neprijatelj potpuno savlada. Nije li time nagovestio ono što će Hans Delbrik tri stoleća kasnije nazvati *strategijom obaranja*.⁶ Govoreći o tome da vojskovođa ne može izbeći bitku ako je protivnik želi po svaku cenu, Makijaveli sa prezirom osuđuje malodušne i mlake metode ratovanja koje primenjuju italijanski vladari – šalju vojskovođu u pohod sa zadatkom da izbegava borbu umesto da traži odsudnu bitku. Čak i Fabije Maksim, koga su Rimljani prozvali »kunktator« – oklevalo, nije želeo da izbegava bitku, već samo da osigura neophodnu prednost. Takvo shvatanje vojničke slave i heroizma ponukalo ga je da izrazi i sledeću misao: čak i kada se gubi – treba nastojati steći slavu, a veća se slava stiče ako si morao podleći snazi nego ako te druga nesreća prisilila da izgubiš. Za Makijavelija, međutim, ratni heroizam nije bezrazložni akt. Težina položaja u kojem se vojska nalazi pozitivno utiče na odlučnost za odsudnu borbu. Zato u bici prvo treba odbiti neprijatelja, a kada popusti njegov »borbeni žar« – navaliti svom žestinom.

⁶ Hans Delbrik (Delbrück Hans), 1848–1929, nemački istoričar i profesor univerziteta u Berlinu. Autor velikog broja radova iz istorije ratova i ratne veštine. Najpoznatije: *Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte*, u 4 toma. Vojnoistorijske probleme izučava u okviru opšte istorije, odnosno ratnu veštinu izvodi iz vojne organizacije, a nju iz državnog uređaja. Idejno i politički – konzervativac, protivnik svih socijalističkih pokreta, podržavao kolonijalnu ekspanziju buržoazije.

VLADAR (IL PRINCIPE)

I u svom najpoznatijem delu, koje je u literaturi citirano i komentarisano neuporedivo više od njegovog celokupnog opusa, Makijaveli ostaje veran svojim pogledima na probleme organizacije oružane sile i ratne veštine koje je izložio u predhodnim radovima. Za njega je vojska, pored zakona, temelj svake države. Razvrstava je u tri tipa: vlastitu, plaćeničku i pomoćnu. Prvu čine građani i podanici jedne zemlje, njena vrednost je najveća, i sve što je veliko postignuto na bojnopolju – njena je zasluga. Rim i Sparta u antičkoj epohi, i Švajcarci u XIV, XV i XVI veku – primer su kako slobodni narodi stvaraju i upotrebljavaju vojsku sastavljenu od svojih građana.

Za razliku od nje, plaćeničke i pomoćne vojske donose samo štetu i nevolje. Plaćenička vojska je odvela Kartaginu u propast, a slično prolazi i Italija njegovog vremena. Slikajući je najtamnijim bojama i nijansama – kao vojsku bez morala, skrupula i pozitivnih ratničkih svojstava – Makijaveli daje i odgovor na pitanje zašto je ona takva: »Nema druge ljubavi i razloga koji tu vojsku drži u službi osim ono malo plate«. Zato će svaki razborit vladar, kaže Makijaveli, radije izgubiti bitku sa svojom vojskom nego pobediti sa tuđom. Pravi put je, dakle, stvaranje vlastite vojne sile, a to pokušava da učini njegov idol – okrutni Čezare Bordžija.

U završnom poglavlju »Vladara« autor poziva Italiju »da se digne na noge i oslobodi barbarskog jarma«, zbacivši vlast plaćenika i kondotijera, i ponovo, nakon mnogo vremena, uspostavi staru slavu. U stvaranju nove vojne sile, sastavljene od slobodnih građana i organizovane po uzoru na legije i kohorte starog Rima – vidi jedinu nadu za ostvarenje svojih snova i ideala. To očigledno više nisu samo emocije jednog Firentinca, već i duboki patriotski zanos i impuls jednog Italijana, njegovo istinsko nacionalno osećanje. To je, verovatno, i podstaklo Fridriha Engelsa da napiše kako je Makijaveli jedan od epigona buržoaske ideologije i prvi vojni pisac nove epohe.

UMESTO ZAKLJUČKA

Teško je izabrati nit kojom bi počeli raščlanjivanje po-
tke mnogostrane vojne misli Nikola Makijavelija. Rekli
smo već da je ona ukorenjena u rimskim vojnim tradici-
jama i sklona nekritičnom podražavanju antičkih vojnih
obrazaca, ali to je samo deo istine. Treba znati da je sred-
nji vek predstavljao »korak nazad« i osetan zastoj gotovo
svim domenima ljudskog duha, uključujući tu i vojnu mi-
sao. Zasluga humanista je i bila u tome što su otkrili svet
antičke misli i pokazali ga Evropi koja se duhovno budila.
Kao najznačajniji vojni pisac renesanse, Makijaveli je za
vojnu nauku otkrio poruke rimske baštine, ali je – za raz-
liku od drugih – ispoljio i izuzetnu sposobnost da ih pro-
misli u novom političkom okviru, u kontekstu koji definišu
vojni problemi italijanskog ujedinjenja.

Nije teško zaključiti da je jedna od ključnih preokupa-
cija Makijavelija bilo stvaranje narodne vojske i njen odnos
prema najamničkim kompanijama. Mnogi komentatori su
osporili mogućnost stvaranja takvog tipa vojne sile u uslo-
vima u kojima je živela Italija Makijavelijevog doba, što im
i nije bilo teško, jer je to istorija jasno pokazala. U prilog
tome oponenti Makijavelijevog učenja najčešće su upotreb-
ljavali sledeći argument: čitava moderna vojna istorija Ev-
rope do francuske revolucije nije ništa drugo nego istorija
plaćeničkih armija i njihovih međusobnih sukoba, što u
suštini i nije daleko od istine. Međutim, pri tome se pre-
nebregava »druga strana medalje«, izrazito diferenciran
odnos autora »Ratne veštine« prema različitim tipovima
plaćeničkih vojski. Njegov prezir prema najamnicima od-
nosi se, pre svega, na italijanske kondotijere i njihove *com-
pagnie di ventura*; o švajcarskoj, nemačkoj, pa i o španskoj
pešadiji Makijaveli je, nasuprot, imao dobro mišljenje. Pi-
sao je čak da se veštim kombinovanjem njihove taktike
može stvoriti dobra vojska.

Drugo je pitanje da li je Makijaveli bio pravedan pre-
ma kondotijerima. Da bi dao veću snagu svojoj argumen-
taciji, on često tendenciozno piše o njima, parodira njihov
način ratovanja, a katkada i svesno prezentira netačne is-
torijske podatke. Tako npr. za bitku kod Zagore tvrdi kako
u njoj nije poginuo niko osim Lodovika Obicija i dvojice
njegovih momaka, mada istorijski izvori kažu da je u tom
okršaju firentinska vojska izgubila oko 3200 ljudi. Sličnih

primera, kada je reč o kondotijerima, ima više, ali je i ovaj dovoljan da upozori na Makijavelijevo polarizovano mišljenje – omalovažavanje i osudu kondotijera, na jednoj strani, i nekritičko idealizovanje Švajcaraca i landsknehta, na drugoj.

Ako je uopšte postojala mogućnost da se obnovi snaga rimskih legija u XV veku, to je mogla da uradi samo španska pešadija, prema kojoj je Makijaveli izražavao najdublje poštovanje. O njenoj vrednosti on govori i u *Ratnoj veštini* i u *Vladaru*, nagoveštavajući vojnu hegemoniju kolonijalne španske Imperije, pri čemu je imao u vidu i saznanje da je Španija prva evropska zemlja u kojoj je, već sredinom XV veka, uz plaćenički kontigent uvedena i vojna obaveza. Iako su u početku najveći deo obveznika činili avanturisti, skitnice i silom vrbovani – svi su oni bili španskog porekla, odnosno njeni državljani. Kasnije se, zahvaljujući opljačkanoj zlatu iz kolonija, kvalitet vojničkog sastava čak i poboljšao – gro vojnika činili su dobrovoljci, podanici španske imperije. Međutim, sve je to bilo nedovoljno da zadovolji kolonijalne prohteve mlade španske buržoazije i feudalnog plemstva, a pre svega španskog dvora. Nekoliko desetina hiljada dobrih vojnika – pisao je Makijaveli – isuviše je malo da bi osvojili ceo svet. Zato je ponovo uveden sistem regrutovanja i vrbovanja plaćenika, ali su se posledice takve politike ubrzo negativno odrazile na opštu finansijsku stabilnost zemlje. Takav ishod je Makijaveli doduše predviđao za svaku državu koja se opredeli za plaćenički sistem vojne organizacije, što je za ono vreme bilo neosporo.

O Makijavelijevoj koncepciji opšte vojne obaveze postoje različiti sudovi u istoriografiji ratne veštine. Za jedne je on prorok modernog ratovanja i prvi čovek koji je predvideo opštu vojnu obavezu – tu veliku novinu francuske buržoaske revolucije. Drugi su ga, opet, smatrali sanjarom, dokazujući kako je njegov plan reformisanja vojne organizacije na principima opšte vojne obaveze utopija jer dokazuje elementarno nepoznavanje vojne problematike, a bilo je i onih koji su sa omalovažavanjem pisali manje-više o svemu što je Makijaveli pokretao i komentarisao. Suvišno je i dokazivati da bilo koja isključiva tvrdnja ne može biti prihvaćena kao naučna istina, kao što ni ma koji sud o Makijaveliju – ukoliko je lišen istorijskog i socijalno-klasnog konteksta – ne može dati pouzdan i dovoljno meritoran

odgovor na pitanje: u čemu je njegov doprinos istoriji ratne veštine.

Ako Makijaveli i nije bio prorok – on je nesumnjivo bio rodoljub koji sanja o oslobođenju i nacionalnom ujedinjenju svoje zemlje. Za ono vreme i one uslove – to je bilo veoma mnogo. Suočen sa tragičnom rascepkanošću italijanskih feudalnih državica, njihovom nesposobnošću da se odupru invaziji evropskih sila, naročito francuskih kraljeva, nošen mržnjom protiv strahovlade katoličke crkve, posebno pape – Makijaveli je postao jedan od prvih ideologa italijanskog nacionalnog osećanja i jedinstva. Taj kvalifikativ priznala mu je istorija, i tu, čini se, ne može biti ništa sporno.

Ako je, sa druge strane, potcenjivao značaj novca za vođenje rata – činio je to iz dva razloga: zato što je bio sit komercijalnog vulgarizovanja u svim mogućim domenima državne organizacije i međuljudskih odnosa, sa jedne, i kulturne blaziranosti italijanskog građanstva – sa druge strane, jer su oba razloga »vojnički ponizila Italiju«. To ga je inspirisalo da ideal koji će omogućiti izlaz potraži u miliciji antičke epohe i njenom patriotskom zanosu. Taj spoj i vezu između »političke i vojne strane života« Makijaveli je uočavao bolje od svih pisaca epohe kojoj je pripadao, i upravo u tim nematerijalnim činiocima – o kojima je prethodno govoreno – i treba tražiti tu vezu. Verovao je da su borba za jedinstven nacionalni interes, na jednoj strani, i političke i moralne strasti koje ona stvara – na drugoj, izvor borbene energije i najpouzdaniji indikator agresivnih stremljenja mlade italijanske buržoazije i stanovnika njenih rascepkanih feudalnih državica. Otuda je i u patriotskom oduševljenju narodne vojske video nepobedivu snagu. Takvu vojsku, piše Makijaveli, može stvoriti samo veliki vladar. Za njega je to Čezare Bordžija, u čijem je pokušaju da stvori vlastitu vojsku video jedini put za stvaranje jake centralizovane države. Samo po sebi to i nije bilo neostvarivo. Španija i Francuska bile su već u njegovo doba takve države. Na svoju nesreću, a to je bila i Makijavelijeva lična kob, Italija je morala da čeka na svoje ujedinjene puta tri stoleća. On je shvatio da se taktička organizacija u bitkama mora menjati, ali nije znao kako. Verovao je jedino u vojno iskustvo robovlasničkog Rima, ali se ono nije moglo ponoviti u celosti, pogotovo ne u feudalnoj Italiji.

Ne osporavajući zasluge Makijavelija za razvoj vojne misli i ratne veštine, mnogi komentatori njegovog dela smatraju njegovom glavnom zabludom neshvatanje značaja artiljerije – ne samo u budućnosti već i u ratovima njegovog doba. Taj prigovor se ne može osporiti. Makijaveli je zaista pronicljivo analizirao mogućnosti pešadije kao dominantnog roda vojske, a istovremeno je uočio i obnavljanje nekih elemenata rimske taktike u švajcarskim i španskim formacijama, ali je očigledno bio nesposoban da pravilno proceni ulogu artiljerije, čak i u bitkama svoje epohe. Kao da je zaboravio da je ishod bitaka kod Marinjana i Ravene odlučila artiljerija, ali da je i u svim drugim značajnijim vojnim sudarima njegovog vremena uloga artiljerije bila izuzetno naglašena. Uostalom, artiljerija je odigrala odlučujuću ulogu i prilikom turskog zauzimanja Carigrada. Turci su upotrebljavali top koji je ispaljivao zrna teška 170 kg, a imali su čak 14 artiljerijskih jedinica naoružanih velikim i malim topovima. Sve je to Makijaveli morao znati, ali ni te činjenice za njega nisu bile dovoljne – razornu moć vatre on je posmatrao gotovo isključivo iz ugla njenog uticaja na moral. Čime to objasniti: da li je tačna Engelsova konstatacija kako je Makijaveli napisao svoje »Umijeće ratovanja« uglavnom zbog toga da bi predložio nove vrste poretka kojima se može izbjeći dejstvo artiljerije na pešadiju, ili je, pak, smatrao, a to on izričito i kaže, da topovi ne mogu biti presudni u borbi protiv motivisane vojske, koju nadahnjuje volja za borbom. Razloga za takvu tvrdnju imao je dovoljno u ratovima svoje epohe, ali i pre toga. Ne treba zaboraviti da su u svim bitkama XIV i XV veku luk i samostrel bili nadmoćniji od puške. Tek pred kraj XV veka puška (arkebuza) premašila je domet i probojnu snagu samostrela. Bilo je to gotovo dva veka nakon prve upotrebe vatrenog oružja (1331) protiv utvrđenog objekta, ali je još dugo (skoro 150 godina) ono upotrebljavano skoro isključivo u tvđavskom ratu – bilo u napadu ili odbrani. Kako piše u *Vojnoj istoriji* Petra Tomca, još početkom XVI veka samo deseti deo pešadije bio je naoružan puškama, dok je broj artiljerijskih oruđa zavisio uglavnom od ekonomske snage pojedinih država i razvoja tehnologije. Ona je gotovo četiri veka imala status zanata, a bila je oranzovana u esnafi sa majstorima, pomoćnicima i šegrtima.

I na kraju, nekoliko reči o Makijaveliju kao poborniku strategije uništenja. Ako uopšte treba tražiti podudarnost

između pogleda Makijavelija i Klauzevica (neki komentatori tražili su je u njihovom shvatanju odnosa između politike i rata), onda je stav prema strategiji obaranja (uništenja) žiža te podudarnosti. Klauzevic kao da prepisuje Makijavelija kada kaže: »Ukoliko više nedostaje snage onome koji je upleten u nejednaku borbu, utoliko više mora pod pritiskom opasnosti da poraste njegovo unutrašnje naprezanje, njegova energija«. Uzmemo li, opet, Klauzeviceve maksime: »Nećemo da čujemo za vojskovođe koje pobeđuju bez ljudske krvi« ili »Veliku bitku smatramo glavnim rešenjem, ali ne i jednim koje je potrebno za jedan rat ili pohod« i uporedimo ih sa Makijavelijevim definicijama o tome kako treba voditi bitke – uverićemo se da Makijaveli i Klauzevic, u suštini, pripadaju istoj porodici strategijskih ideja. Oni koji su pobijali ovu tezu tvrde, međutim, da je Makijaveli pogrešno zagovarao strategiju obaranja u vreme kada je preovladavao sasvim suprotan strategijski koncept – iznurivanja, te da nisu u pravu oni koji u njegovom učenju vide anticipaciju Napoleonovih ratova. Mering čak smatra da je Makijaveli preuzeo ideju o strategiji uništenja (obaranja) iz načina vojevanja švajcarskih falangi, ali to ničim ne dokazuje. Ono što je nesporno u celoj ovoj raspravi jeste sledeće: Makijaveli je pomno i sistematski proučavao antičku vojnu epohu, a u prvom redu ratnu praksu Aleksandra Makedonskog i Cezara, dva najeminentnija predstavnika strategije uništenja tog vremena. Kao malo koji pisac s početka nove epohe shvatio je njihovu vojničku genijalnost, posebno njihov način ratovanja i strategijska načela kojih su se pridržavali, ali je pri tome često gubio iz vida da vreme kojem on pripada traži sasvim drugu strategiju (iznurivanja). Ne upuštajući se u raspravu o tome da li je Makijaveli bio više okrenut prošlosti ili vremenu u kojem je živio, ili je, pak, pokušavao da pronikne u tajanstvenu i neizvesnu budućnost, istoriju ratne veštine interesuje, u suštini, samo jedno: da li je bio u stanju da na intelektualno tačan i promišljen način oceni potencijal ovog metoda ratovanja? A upravo u tom domenu i u toj sferi on se pokazao na visini zadatka.

Da zaključimo: Makijaveli je bio ne samo veliki mislilac već i najznačajniji vojni pisac renesanse, a prema Engelsu – i prvi vojni pisac novog vremena. To mu ne osporavaju čak ni oni koji ga optužuju kao »učitelja zla« i »pro-

danu dušu koja je spremna da služi sve gospodare», pri čemu svode njegov celokupni i sadržajni teorijski opus isključivo u moralne kategorije Čezara Bordžije, junaka njegovog dela *Vladar*. Takav sud, međutim, nije zasnovan na istorijskim činjenicama, a pogotovo na proceni totaliteta njegovog spasiteljskog dela. Uostalom, kada ne bi bilo tako zar bi »Umijeće ratovanja« bilo prevedeno na gotovo sve evropske jezike, a u Italiji, samo u XVI veku štampano je 7 puta. Mnoge njegove misli o ratu sačuvala su duhovnu svežinu i vitalnost sve do danas, pa zato i onaj ko ih čita ima utisak da njihov autor pripada vremenu u kome živi. A upravo u tome i jeste njihova najveća vrednost.

LITERATURA:

- S. Jovanović, *Platon, Makijaveli, Berk, Marks*, izd. Geca Kon, Beograd, 1935.
- Erl, *Tvorci moderne strategije*, izd. VIZ, Beograd, 1952.
- C.W.Oman, *The Art of War in the Middle Ages*, Cornell University Press, 1953.
- Engels, *Izabrana vojna dela*, izd. VIZ, Beograd, 1953.
- F. Mering, *Ogledi iz istorije vojne veštine*, izd. VIZ, Beograd, 1955.
- E.A.Pazin, *Istoria voennogo iskustva*, Moskva, 1957.
- Klauzevic, *O ratu*, izd. VIZ, Beograd, 1958.
- P. Tomac, *Vojna istorija*, izd. VIZ, Beograd, 1959.
- Cezar, *La guerre des Gaules*, VII, Flamarion, 1964.
- Rotmistrov, *Istoriya ratne veštine*, izd. VIZ, Beograd, 1966.
- *Vojna enciklopedija*, drugo izd., t. 4, 5, 6, 7, 8.
- J. von Hammer, *Istoriya turskog carstva*, Zagreb, 1979.
- Makijaveli, *Umijeće ratovanja, Rasprava o prvoj dekadi Tita Livija, Vladar, Firentinske povijesti*, prevod sa ital., izd. Globus, Zagreb, 1985.

S U M M A R Y

MACHIAVELLI'S VIEWS ON THE ART OF WAR

The article is a relatively comprehensive review of Machiavelli's views on the art of war presented by this controversial renaissance writer in his works: *Art of War*, *Treatises on the First Decade of Titus Livius*, *The Prince*, and *Florentian Histories*. The authors have also commented Machiavelli's attitudes and assessments on military organization, armament and art of war.

Machiavelli's deliberations on hired and popular Army, infantry, cavalry military engineers, artillery, discipline and bravery, defence and attack, are highlighted by antique examples by which Machiavelli was obsessed, and on the other hand by his tending to overcome deficiencies of the hired Army by

creation of a popular Army based on the equal military service obligation for all citizens. In such his endeavour he was striding ahead of his time, although neglecting the then existing conditions which made the realization of such an idea impossible.

The authors point out that Machiavelli's and Clausewitz's views are similar, and even that Clausewitz had found at Machiavelli's works the idea of the «great battle as the main solution» and the supposition according to which Michiavelli is considered a follower or advocate of the strategy of destruction.

R É S U M É

VUES DE MACHIAVEL SUR L'ART DE LA GUERRE

Cet ouvrage représente un aperçu presque complet des vues de Machiavel sur l'art de la guerre que cet écrivain de la Renaissance qui tend à tant de controverses a exposées dans ses œuvres: *L'art de la guerre*, *Le traité sur la première décade de Tite-Live*, *Le Prince et Histoire de Florence*. En outre, les deux auteurs ont donné leurs commentaires sur les idées de Machiavel et sur ses notions d'organisation militaire, d'armement et de l'art de la guerre.

Les considérations de Machiavel sur les mercenaires, l'armée populaire, l'infanterie, la cavalerie, la génie et l'artillerie, la discipline et le courage, la défense et l'attaque sont éclairés, d'une part, par des exemples antiques dont Machiavel a été obsédé, et, d'autre part, par ses efforts de combler les lacunes de l'armée mercenaire par la formation d'une armée populaire suivant le principe d'un service militaire national égal pour tous les citoyens. Dans cet effort, Machiavel a de loin précédé son époque, quoique oubliant les conditions réelles qui ne lui ont pas été favorables.

Les auteurs indiquent une certaine similitude de vues de Machiavel et de Clausewitz prétendant même que ce dernier a trouvé dans Machiavel son idée de «la grande bataille comme étant la solution générale», ce qui laisse supposer que Machiavel a été le partisan de la stratégie d'anéantissement.

Р Е З Ю М Е

ВЗГЛЯДЫ МАКИАВЕЛЛИ НА ВОЕННОЕ ИСКУССТВО

Труд предоставляет относительно исчерпательный обзор взглядов Макиавелли на искусство ведения войны, изложенных этим спорным писателем эпохи Возрождения в его трудах: *О военном искусстве*, *Рассуждения по поводу первой декады Тита Ливия*, *Государь* и *Флорентинские повести*. Кроме этого, авторами комментируются положения и оценки Макиавелли о военной организации, вооружении и военном искусстве.

Рассуждения Макиавелли о наемной и народной армии, пехоте, кавалерии, инженерных войсках и артиллерии, дисциплине и доблести, обороне и наступлении освещаются, с одной стороны, антическими образцами, которыми Макиавелли очень дорожил, а с другой, его стремлением преодо-

леть слабости наемной армии созданием народной армии, на основе одинаковой военной повинности для всех граждан. В таких своих стремлениях он далеко опережал свое время, хотя он недостаточно учитывал реальные условия своей эпохи.

Авторы указывают на схождение взглядов Макиавелли и Клаузевица, даже считают, что Клаузевиц у Макиавелли нашел идею о «большом сражении, как главном решении» и предпосылку, в согласии с которой Макиавелли считается сторонником стратегии срыва (уничтожения).